

¹⁰ *Мавродин В.В.* Происхождение русско-го народа. — Л., 1978. — С. 27.

¹¹ *Горнунг Б.В.* Из предыстории образования общеславянского языкового единства. — М., 1963. — С. 17.

¹² *Хабургаев Г.А.* Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза. — М., 1979. — С. 92—93.

¹³ *Седов В.В.* Происхождение и ранняя история славян. История изучения проблемы происхождения славян. — М., 1979. — С. 19, 25.

¹⁴ *Невская Л.Г.* Балто-славянская проблематика на международных съездах славистов (I—VIII) // Совет славяноведение. — 1983. — № 5. — С. 64—65.

¹⁵ *Порциг В.* Членение индоевропейской языковой области. — М., 1964. — С. 73, 137, 145, 148—149, 202, особл. 205.

¹⁶ *Бернштейн С.Б.* Некоторые вопросы методики изучения проблем этногенеза славян // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. — М., 1984. — С. 16. *Толстов С.П.* «Нарцы» и «Волхи» на Дунае. Из историко-этнографических комментариев к Нестору // Совет. этнография. — 1948. — № 2. — С. 23—24.

¹⁷ *Третьяков П.Н.* Локальные группы верхнеднепровских городищ и зарубинецкая культура // Совет. археология. — 1960. № 1. — С. 45.

¹⁸ *Шукин М.Б.* Третий мир Древней Европы // Знание — сила. — 1986. — № 10. — С. 27—30, особл. 29.

¹⁹ *Златковская Т.Д.* Указ. соч. — С. 74.

²⁰ *Щербаков В.И.* Где жили герои эддических мифов — М., 1989. — С. 31.

²¹ *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов (Гетика). — М., 1960. — С. 238.

²² *Там же.* — С. 225, 242.

²³ *Королюк В.Д., Наумов Е.П.* Перемещение славян в Центральной и Юго-Восточной Европе и формирование народностей: Итоги и перспективы // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. — Киев, 1980. — С. 6; *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период* / В.Д. Баран, Е.В. Максимов, Б.В. Магомедов и др. — Киев, 1990. — С. 358.

²⁴ *Мавродин В.В.* Указ. соч. — С. 63.

²⁵ *Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.А.* Введение в романскую филологию. — М., 1987. — С. 62—68.

С.С. КАЙРА

О. Грьон, Ф. Хедигер, П. Беннис. Поховальні пам'ятки епохи вікінгів у світлі нових археологічних досліджень у Данії *

Вирішення актуальних наукових проблем, як відомо, істотно залежить від стану вичерпності кола тих аналогій, які могли б пролити світло на їх об'єктивне розв'язання. До таких проблем можна сміливо зарахувати і одвічне питання слов'яно-скандинавських контактів, серед яких чільне місце займає проблема формування поховальних пам'яток Епохи вікінгів.

На теперішній час для вітчизняного дослідника коло скандинавських аналогій є досить вичерпним, хоч і складає досить репрезентативно-статистичну вибірку поховань шведського могильника Бірка¹ та матеріали поховань

Хедебю². Навіть за наявності синтезної роботи В.Я. Петрухіна, який дослідив поховальний обряд язичницької Скандинавії³, вже давно постала нагальна проблема залучення нових джерел, що допомогли б вийти з кризових ситуацій історіографічних дискусій. У такому зв'язку неабиякого значення набуває робота колективу Лангеландського музею, присвячена публікації та аналізу типів могильників Kappelsbjerg Bogføvej, Hesselbjergmarken, Kokigården, розташованих на о-ві Лангеланд, південніше о-ва Фюн.

Публікацію складають 11 розділів, у 5 з яких розглянуто історію досліджень, топографію та каталожний опис поховань кожної пам'ятки. У розділі 6 проаналізовано поховальний інвентар, хронологію могильників та подано рекомендацію культурних зв'язків. У розділі 7 наведено аналіз поховального обряду, його типів, динамі-

* *Gron O., Hedeager F., Bennice P.* Vikingetidsgavpladser på Langelands. — Rudkøbing: Langelands Museum, 1994. — 197 p.

ку утворення могильників та їх датування. Розділ 8 є інтерпретаційною частиною дослідження, у ньому розглянуто такі питання: 1) поховальний обряд як відображення соціальної організації в Епоху вікінгів; 2) типи поховального обряду як вираження стану похованих; 3) дифініції камерних поховань; 4) організація, динаміка утворення могильників та розвитку суспільства. Розділ 10 присвячений реконструкції та дослідженню окремих визначних знахідок (ніж з *Vogfvej* та скрині з *Kaagården*). У заключному розділі публікації наведено докладну характеристику та аналіз антропологічного матеріалу з поховань досліджених могильників.

Поховальний інвентар могильників досить різноманітний і репрезентований кресалами, бронзовими шпильками з кільцем, поясами залізними пряжками, намистом, ножами, точильними брусками та гребінцями. Проте тільки в одному похованні знайдено бойову сокиру (*Vogfvej*, gr. BB), а також калачеподібне кресало і третину арабського дирхема 945 р. Серед інших «багатих» знахідок — бронзові наконечники поясів (*Vogfvej*, gr. AU; *Kaagården*, gr. BG) та овальні фібули (51 тип) у похованні DM в *Kaagården* та фрагменти з поховання DU того ж могильника.

У лангеландських могильниках досить специфічними є знахідки кераміки, оскільки більшість з неї походить з ранніх періодів і траплялись, переважно, випадково, що дозволяє дійти висновку щодо досить обмеженого її використання у поховальній практиці. Знахідки монет репрезентовані арабськими дирхемами Нуба ібн Насра (*Vogfvej*), саманідськими монетами Ахмеда ібн Ісмаїла (903—913) та іспанського карбу 908—932 pp. (*Hesselbjerg*). Унікальною знахідкою є фрагмент візантійської монети, карбованої при Константині VII і Романі II (945—959). Досить цікавими є висновки авторів щодо зовнішніх контактів населення Лангеланду. Кільцеві фібули, бородчаста сокира, гранчасте кришталеве намисто, маленькі бронзові спіральки — все це свідчить про східнобалтійські традиції. Тому дослідники вважають, що мешканці Лангеланду відігравали посередницьку роль у торгівлі вздовж шляху, що прямував з Хедебу на схід. Разом з тим учені припускають, що Лангеланд міг бути відповідним пунктом у міжнародних шляхах, на що, зокрема, вказують унікальні знахідки срібного інкрустованого кинджалу з поховання BA в *Vogfvej* та спорядження з поховань у *Stengade I* і *Nftrre Longelse*.

Зазначимо, що цінність публікації підвищується насамперед через те, що лангеландські матеріали репрезентують набагато ширший комплекс поховальних обрядів, як це вважалося раніше. Слід підкреслити, що типи поховальної обрядовості лангеландських могильників вельми різноманітні. Тут представлені як кремації, інгумації, так і камерні поховання. Останніх налічується близько 40. Зафіксовано декілька типів кремацій: просто в ямах (*Kaagården*) або в великій плоскодонній ямі, в

якій розміщували урни (*Kaagården*, *Stengade II*). Несподіваним для нашого сприйняття є комбіновані поховання, де в інгумаціях було зафіксовано залишки кремації (*Kaagården*). Їх здійснювали на стороні, а потім поміщали у могилу.

Типи трупопокладень представлені похованнями в ґрунтових ямах, гробах, дерев'яних колодах або гробах, збитих з корабельних дощок. Зазначимо, що досліджена вибірка інгумацій Епохи вікінгів справляє враження одночасової «норми» в Данії, Швеції та Норвегії. Найбільш кучну концентрацію камерних поховань зафіксовано саме в Лангеланді, де останніми роками їх налічується близько 40. Розміри досліджених камер коливаються у межах 1,80—6,75 см завдовжки і 1,10—2,80 см завширшки. Стіни камер, як правило, містять горизонтальні планки або бруски, іноді скріплені кутовими стовпами. Нагадаємо, що аналогічні конструктивні особливості зафіксовано як у Бірці⁴, так і в Подніпров'ї⁵.

Певний інтерес викликають типи «дивних» (*MAERKELIGE GRAVLA-GG-ELSER*) поховань. Так, одне з поховань *Vogfvej* містило останки 30—40-річного чоловіка, що лежав на животі, а зверху був завалений великим камінням. Недалеко від цього поховання було знайдено інше, яке містило жінку такого самого віку з розпростертими ногами та відсіченою головою між ними. Подібні два поховання знайдено і в Західній Зеландії, де голови похованих також були покладені між ногами. У зв'язку з цим, на наш погляд, заслуговують на увагу два епізоди із «Саги про Греттира». Зокрема, в одному з них розповідається про битву Греттира з «живим мерцем» — Каром Старим у дерев'яній камері (!)⁶ кургану. Після перемоги над могильним жителем Греттир відсікає йому голову і прикладає її до стегон⁷. Подібний ритуал Греттир здійснює і над «живим мерцем» Гламом, що непокоїть господарство бонда Торхала⁸. Це підтверджує, з одного боку, нашу атрибуцію камерних поховань як жител «живих мерців», а з іншого — висновки датських дослідників, згідно з якими «дивні» поховання є свідченнями ритуальних дій, спрямованих проти чаклунства та магічної сили мерців, що повертаються.

У розділі 8 автори виходять з положення, що різновид поховальних типів відображує соціальну стратифікацію суспільства. Загалом такий підхід характерний для багатьох скандинавських учених⁹. Зазначаючи труднощі вирізнення камерних поховань з могилами із залишками гробовищ, автори наводять приклади досить вузьких камер з гробами або «каркасами» навколо трупів. Проте високий статус «багатих» поховань визначається переважно на основі знахідок і положення про те, що трупопокладення без слідів дерев'яних конструкцій виражають нижчий статус порівняно з камерними похованнями. Разом з тим такий специфічний інвентар, як зброя, кіньське спорядження, залишки дерев'яних відер, скриньки, черепахо-

подібні фібули, пов'язаний виключно з камерними похованнями. Цікаво, що спалені залишки з людськими кістками або без них знайдено найбільше в камерних похованнях (30 %), тоді як у трупоекладеннях без гробів — 4 %, а в гробах — 13 %. На підставі цього стверджується, що спалені залишки є жертвами рабів. З погляду авторів публікації, соціальний статус похованих в камерах вищий, ніж трупоекладень без гробів, оскільки поховальний ритуал перших носить більш екстенсивний характер і був здійснений на вершинах схилів. Проте зазначимо, що така топографія розміщення камер щодо інших поховальних споруд може пояснюватися особливостями специфіки спорудження подібних поховань на вершинах схилів (згадаємо чисельні катакомбні поховання салтівських могильників). Втім, на жаль, об'єктивність «соціологічних» реконструкцій датських колег серйозно підважена відсутністю переконливих пояснень статусу кремацій, яким просто не знайшлося місця в пропонуваній авторами інтерпретації, що, природно, можна пояснити їх поганою збереженістю (інтенсивне розорення, неглибоке розміщення). Натомість, все ж є численні приклади як у Північній, так і в Східній Європі, де інвентар кремацій атрибується високим соціальним статусом (Бірка, Плакун, Гньоздово, Шестовиця та ін.). Тому подібні «соціологічні» визначення різних типів поховань, мабуть, мають бути більш застережливими.

Виключний інтерес становить заключний розділ «Антропологічне вивчення скелетних залишків вікінгів з Лангеланду». Антропологічний аналіз, здійснений на основі аналізу скелетних залишків із двох могильників: Kaagården (53 скелети) і Bogfvej (52 скелети). Статевий розподіл з обох пам'яток показав перевагу чоловіків (63 % у Kaagården і 61 % у Bogfvej). Середній вік похованих становить для чоловіків 42, для жінок — 37 років. Згідно з обстеженням 36 скелетів з обох могильників, середній зріст чоловіків — 172,5, жінок — 158,5 см. Таким чином, досить розповсюджена уява щодо вікінгів, як досить високих людей, не знаходить наукового підтвердження. Разом з тим існуючий антропологічний матеріал не змальовує якоїсь ясної типової картини

про лангеландських вікінгів, оскільки тут представлені як долікранні, так і мезокранні черепа. Умови збереженості зубів свідчать, що частота захворювання карієсом була трохи вище серед чоловіків, ніж жінок. У цілому, безперечно, проведені антропологічні спостереження є значним науковим внеском у відтворення «біологічних властивостей життя» давнього населення в Епоху вікінгів.

Підводячи підсумок, можна без перебільшення наголосити, що публікація колективної праці Лангеландського музею, яка виконана з типовою західною сумлінністю та вичерпністю щодо подання матеріалу, є помітною визначною подією для всього широкого наукового загалу і може слугувати яскравим методичним взірцем для багатьох праць близької тематичної спрямованості.

¹ *Arbman H. Birka I. Die Graber. Text, Tafeln.* — Uppsala, 1943; *Lebedev G.C.* Разновидности обряда трупосожжения в могильнике Бирки; *Шведские погребения в ладье VII—XI вв.* // СС. — 1974. — № 19; *Graslund A.S. Birka IV. The burial customs.* — Stockholm, 1980.

² *Jankuhn H.* Haithabu, ein Handelsplatz der Wikingerzeit. — Neumunster, 1963.

³ *Петрухин В.Я.* Погребальный культ языческой Скандинавии: Автореф. дис.... канд. ист. наук. — М., 1975.

⁴ *Graslund A.S.* Op. cit. — P. 31.

⁵ *Андрощук Ф.О., Осадчий Р.М.* Про культурний тип та конструктивно-ритуальні особливості камерних поховань Південної Русі (на матеріалах Києва та Чернігова) // Археологія. — 1994. — № 3. — С. 99—106.

⁶ Це свідчення саги підтверджує взаємозв'язок «живих мерців» з камерними похованнями.

⁷ *Saga o Grettire.* — Новосибирск, 1976. — С. 31.

⁸ Там же. — С. 63.

⁹ *Randsborg K.* Viking Age in Denmark. — London, 1980. — P. 122—127. Детальний огляд літератури див.: *Graslund A.S. Birka IV.* — P. 77—90.

Одержано 10.05.2001 Ф.О. АНДРОЩУК